

**Львівські
нумізматичні
записки**

**ч. 8-9
2011-2012**

Ще раз про денарії Володимира Ольгердовича з написом «Пособи»

Завдяки нумізматичним знахідкам останнього часу стала чіткіше вимальовуватися складна картина початків власного карбування в державних утвореннях Східної Європи у другій половині XIV ст., основною рисою якого була емісія на початковому етапі наслідувань в місцевому грошовому обігу чужих монет (празькому грошу, чи його фракціям на заході і джучидському дирхему на сході регіону).¹

Переважна більшість знахідок монет цього періоду припадає на історичну територію Київського князівства, що об'єктивно свідчить про збереження Києвом і після татаро-монгольської навали своєї ролі, як потужного торгово-ремісничого центру, що потребував для обслуговування економіки великої монетної маси. Крім денаріїв Володимира Ольгердовича (1363-1394), які карбувалися в руслі східного дирхема, серед інших видів монет регіону переважають джучидські дирхеми, але також присутні галицько-руські грошики Людовика Угорського (1340-1382) та празькі гроші. Географічно Київ знаходився на перетині згадуваних зон впливів, тому наслідувальне карбування в Київському князівстві могло розвиватися в обох напрямках. Недавнє відкриття київського півгроша Володимира Ольгердовича, що карбувався як наслідування руському грошику Людовика, підтверджує цю думку.² До київського карбування західного спрямування також була віднесена ще одна монета, яка була недавно виявлена, з особистим княжим знаком Володимира Ольгердовича та з кириличним написом «БЕ ПОСОБИ». Відносно цих дрібних срібних монет, з середньою масою 0,4г, була висунута думка, що вони карбувалася Володимиром Ольгердовичем як фракція згадуваного київського півгроша.³

Проте, нещодавно в доповіді І. Хромової та К. Хромова, присвяченій атрибуції місцевих наслідувань другої половини

XIV ст. з литовсько-ординського прикордоння, новий київський денарій разом з деякими іншими монетами був визнаний сучасним фальсифікатом. На підтвердження цієї думки вказані автори після огляду ряду монет обмежилися лише коротким висновком: «Сейчас можно определенно сказать – все эти, как и другие современные «раритеты» не соответствуют подлинным монетам, как по стилю, так и по некоторым техническим особенностям при изготовлении штемпелей или при их чеканке».⁴ Можливо, що на такий негативний висновок щодо цих монет вплинуло прочитання І. Хромовою та К. Хромовим кругового кириличного напису нової монети, як «ПОСОБИТЕ». Така легенда дійсно виглядає досить фантазійною, навіть дещо іронічною для монети XIV ст. Додамо від себе, що знахідки цих нових монет, як і майже усі знахідки останнього часу, не пройшли офіційної процедури фіксації. Дані про місце знахідок, супровідний матеріал відомі лише зі свідчень знахідників. І хоча в багатьох випадках, як виявилось в ході дискусій на відомому українському нумізматичному інтернет-форумі, знахідники виявили готовність особисто засвідчити свої знахідки, їхні свідчення, як показав досвід цих дискусій, зважаючи на певну комерційну зацікавленість, можна поставити під сумнів.

Наведемо усю інформацію, яка відома автору на цю пору про денарії з написом «Пособи» та розглянемо детальніше питання, чи є підстави вважати ці монети сучасними фальсифікатами? Перша така монета з'явилася в кінці 2008 р. і була опублікована Ю. Котиком у Львівських нумізматичних записках.⁵ У 2010-2012 рр. знайшлися ще декілька денаріїв «Пособи», сім із яких були опубліковані автором у 2013 р.⁶ Також в останній час з'явилися ще п'ять монет, які будуть описані далі у цій роботі, рис. 1. Зауважимо, що переважна більшість цих монет

Рис. 1. Денарії Володимира Ольгердовича з написом «Пособи»: а) – перша знахідка 2008 р. з-під Черкас; знахідки 2010-2012 рр.: б) – з Криму; в, г, д, е, ж) – з-під Броварів; е) з-під Обухова; знахідки 2012-2013 рр.: з) – з-під Броварів; и-і) – з-під Хмільника; ї-й) – з приватних колекцій

за словами знахідників знайдені в історичних межах Київського князівства.

Перейдемо до аналізу технічних та стильових особливостей денаріїв «Пособи». Значимо, що усі монети виконані карбуванням. Маса монет коливається в межах (0,38 – 0,48)г, що достатньо типово для середньовічного карбування аль-марко. При карбуванні, принаймні, сімох з них добре видно, що використовувалася дротяна техніка. Відносно решти монет, які мають правильну круглу форму, можна припустити, що в цих випадках монетну заготовку після плющення відтинка дроту додатково підрізали на круг. Також видно, що карбування провадилось незв'язаними штемпелями. Нагадаємо, що подібна дротяна техніка карбування використовувалася і при випуску звичайних денаріїв та київських півгрошів Володимира Ольгердовича. При карбуванні тринадцяти наразі відомих нових монет було використано, принаймні, чотири різних аверсних і

чотири реверсних штемпелі. Монетні штемпелі готувалися від руки так само, як і при карбуванні звичайних денаріїв та півгрошів Володимира Ольгердовича. На декількох з монет напис дзеркально обернений, це досить поширена помилка в карбуванні того часу, рис. 1 – е, ж, і. Ще на одній з монет видно перебивання рельєфу зображень з одного боку монети на інший, у даному випадку з аверсу на реверс, рис. 1 - в. Такий дефект карбування теж відомий для середньовічних монет, він спостерігається, наприклад, на денаріях Подільського князівства. На монетах також відмічаються типові вади карбування XIV ст. – непрокарбовані ділянки, зношеність штемпелів, хоча в цілому якість карбування денаріїв «Пособи» дещо вища, ніж звичайних денаріїв Володимира Ольгердовича. М'які контури зображень можуть свідчити, що при карбуванні денаріїв «Пособи» використовували бронзові штемпелі, що було притаманно дротяній техніці.

Рис. 2. а) – звичайний денарій Володимира Ольгердовича типу «княжий знак» - «хрестик»; б) – денарій «Пособи»; в) – київський півгріш Володимира Ольгердовича. Масштаб 2:1.

Можливе використання бронзових штемплів також підтверджується існуванням значної кількості штемпельних відмін. Таким чином, є усі підстави стверджувати, що нові монети цілком відповідають технічним особливостям карбування монет у Київському князівстві.

Усі монети, що розглядаються, мають притаманну давнім срібним монетам патину, на деяких з них спостерігається так звана «скарбова» патина зеленкуватого відтінку - відносно товсті нашарування, які виникають в скарбах при перенесені на срібні монети продуктів реакції з мідних та інших предметів скарбу, рис. 1 - г, є, з. Деякі з нових монет мають сліди давньої корозії, на інших видно потертості, вм'ятини від ударів - типові сліди тривалого перебування монет в обігу, рис. 1 - е, и. Додамо, що за останній час стали відомі ще декілька нових денаріїв «Пособи», рис. 1 - з, и, і, ї, й. Один з них походить з уже згадуваної Броварської знахідки, два інших - з нової знахідки з-під Хмільника на Поділлі, розташованого неподалік

від історичних західних рубежів Київського князівства, решта з приватних колекцій. Усі монети належать до вже відомих з попередніх знахідок штемпельних відмін. Одна з цих монет надламана з краю, що теж типово для стану збереженості середньовічних монет, рис. 1 - і, інша має сліди скарбових відкладень, рис. 1 - й.

Зображення особистого знаку Володимира Ольгердовича на нових монетах виконане в декількох варіантах і досить близьке за стилем до такого ж знаку на звичайних денаріях Володимира Ольгердовича, рис. 2. Основною відмінністю в знаках є відсутність крапок між плечима внутрішнього хрестика. З іншого боку, саме такий варіант знаку спостерігається на київському півгріші Володимира Ольгердовича, рис. 2 в. Кириличний напис легенди нової монети виконаний від руки, без використання пунсонів літер, так саме, як на звичайних денаріях Володимира Ольгердовича. Зазначимо, що накреслення літер напису денаріїв «Пособи» цілком відповідає особливостям палеографії XIV - XV ст.⁷ Загалом, стиль оформлення нових монет досить близький до оформлення звичайного денарія Володимира Ольгердовича типу «княжий знак - хрестик».

Методом рентген-флуоресцентного аналізу РФА було проведено визначення елементного складу металу одного з денаріїв «Пособи». Разом з ним, для порівняння, були протестовані декілька сучасних йому монет. Як видно з результатів дослідження, до складу монетного сплаву денарія «Пособи» крім срібла і міді входять і ряд домішок, яких немає в сучасних монетних сплавах - золото, свинець. З іншого боку, ці домішки є в інших монетах того часу, Табл. 1. Характерним є присутність в монетах XIV ст. відносно великої кількості золота.⁸ В сучасних монетних сплавах золото відсутнє, також воно майже відсутнє в празьких грошах Яна Люксембурзького. Відомо, що в Чехії в той час вже застосовували технологію вилучення золота з сировинного срібла. Зауважимо, що вміст срібла в середньовічних монетах, отриманий методом РФА, який визначає елементний склад лише тонкого приповерхневого шару, може бути дещо завищений за рахунок «вимивання» хімічно активніших домішок, зокрема міді, з поверхні мо-

Таблиця 1

Монета / мас. %	Ag	Cu	Au	Pb	Zn	Ni
Денарій Володимира Ольгердовича «Пособи», рис. 1 д	88,55	10,85	0,26	0,31	-	0,03
Денарій Володимира Ольгердовича I типу з «Плетінням»	82,40	16,55	0,42	0,63	-	-
Денарій Володимира Ольгердовича II типу «IS»	60,56	38,71	0,25	0,44	-	0,04
Галицько-руський грошик Казимира III	98,39	0,75	0,27	0,49	0,04	0,06
Тернарій Владислава Ягайла	50,59	48,69	0,17	0,41	0,09	0,05
Празький гріш Яна Люксембурзького	97,04	2,48	0,03	0,45	-	-

нет під час тривалого перебування скарбових монет у ґрунті, а також при виготовленні монет.

Щодо фантазійності легенди нової монети, в інтерпретації І. Хромової та К. Хромова – «ПОСОБИТЕ», то потрібно зауважити, що вона обумовлена очевидною помилкою в прочитанні напису монети, адже у написі відсутня літера «Т». Крім того вказані автори залишили без уваги той факт, що ще до появи їхньої доповіді були опубліковані праці Ю. Котика та В. Нечитайла з іншим, правильним, прочитанням кругового напису – «БЕПОСОБИ».⁹ Поява в подальшому нових екземплярів цієї монети не залишає наразі жодних сумнівів стосовно вірності такого прочитання. Напис «БЕПОСОБИ», як було вказано в згадуваних працях, можна трактувати, як «Богородице пособи», чи «Боже пособи». В такому прочитанні легенда нової монети вже не виглядає настільки екстравагантною і зближається з традиційними побажальними написами – звертаннями з актових давньоруських печаток – «Господи (Боже) помози ...», «Богородице зглянься ...». Добре відомо про тісний зв'язок в середньовіччі актових печаток і монет, коли зображення на монеті розглядалося як відбиток печатки правителя. Звідси, на етапі започаткування карбування власної монети, можливо очікувати на перенесення написів з печаток на монети.

Варто також зазначити, що в більшос-

ті випадків знахідники надали інформацію про нумізматичний та археологічний матеріал, який супроводжував нові монети. Виходячи з того, що відомо про стан грошового обігу в київському регіоні на рубежі XIV – XV ст., надана ними інформація відповідає очікуванням. Це, в першу чергу, звичайні денарії Володимира Ольгердовича, переважно типу «IS», джучидські дирхеми рубежу XIV–XV ст., як незначна домішка – київські наслідування дирхемам Джанібеків і галицько-руські грошики Людовика Угорського. Два денарії «Пособи», з Черкащини та Криму, були виявлені як одиничні знахідки. Монети з-під Броварів знайшлися разом зі звичайними денаріями Володимира Ольгердовича, київськими наслідуваннями Джанібеків, джучидськими дирхемами кінця XIV ст., монетами Новгород-Сіверського князівства, руським грошиком Людовика. У комплексі з-під Обухова, окрім денарія «Пособи», були присутні звичайні денарії Володимира Ольгердовича та денарій Вітовта типу «Спис з хрестом» – «Колюмни», рис. 3. Нові денарії «Пособи» з-під Хмільника супроводжувались декількома десятками звичайних денаріїв Володимира Ольгердовича та руським грошиком Людовика.

Отже, проведений аналіз характеристик відомих наразі тринадцяти екземплярів денаріїв з написом «Пособи» не виявив ні в технічних особливостях підготовки штемпелів та в техніці карбування, ні в стилі

Рис. 3. Надані автору фото денарія «Пособи» з-під Обухова разом з деякими іншими монетами знахідки. Масштаб 2:1.

оформлення, ні в складі монетного сплаву, ні в легенді цих монет щось такого, що заперечувало б можливість їх випуску в кінці XIV ст. у Київському князівстві. З іншого боку, також не виявлено ознак фальшування, які б вказували на сучасність їхнього випуску. Таким чином, вважаємо визначення І. Хромової та К. Хромовим денаріїв Володимира Ольгердовича з написом «Пособи» сучасними фальсифікатами таким, що є безпідставним та помилковим.

Примітки

¹ Погорилец О. Г., Саввов Р. В. Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.). Международная нумизматическая конференция, посвященная 150 – летию Национального музея Литвы. Тезисы докладов. – Вильнюс, 2006. – С. 238.

² Ростислав Саввов Київські півгроші Володимира Ольгердовича // Нумізматика і Фалеристика, №4, 2012. - С. 6-7.

³ Ростислав Саввов Денарії Володимира Ольгердовича з написом «ПОСОБИ» // Нумізматика і Фалеристика, №1, 2013. - С. 18-19.

⁴ И. Хромова, К. Хромов Вопросы атрибуции находок местных монет-подражаний второй половины 14 в. на территориях литовско-ордынского пограничья. Международная нумизматическая конференция. Вильнюс, 23-25 мая 2012 г. Тезисы докладов - С. 110. On-line версія доповіді http://www.hordecoins.folgat.net/Rpubl_Vilnus-conf-2012.htm

⁵ Юрій Котик Нова монета Володимира Ольгердовича // Львівські нумізматичні записки, ч. 4-5, 2007-2008. - С. 10-13.

⁶ Ростислав Саввов Денарії Володимира Ольгердовича з написом «ПОСОБИ» // Нумізматика і Фалеристика, №1, 2013. - С. 18-19.

⁷ А. В. Муравьев. Палеография. Сборник снимков с русского письма XI–XVIII вв. М.: Изд-во Московского университета, 1963; Тихомиров М. Н., Муравьев А. В., Рус. палеография, М., 1966.

⁸ Ernest Oberländer-Tärnoveanu, Bogdan Constantinescu, Katiuşa Pârvan Conserving the monetary standards and metallic sources of the Red-Ruthenian silver coins of Casimir

III and Ladislaus of Opole, in the light of recent XRF analyses // Wiadomosci Numizmatyczne, R. LIII, 2009, z. 1 (187) – С. 9-10.

⁹ Юрій Котик Нова монета Володимира Ольгердовича // Львівські нумізматичні записки, ч. 4-5, 2007-2008. - С. 10-13; В. В. Нечитайло Каталог монет українських князівств XIV – поч. XV ст. Київ, 2011. - С. 25, №104.